

<https://helda.helsinki.fi>

Pikavauhtia kohti tieteellisten julkaisujen avoimuutta

Ilva, Jyrki

2018-12-20

Ilva, J 2018, ' Pikavauhtia kohti tieteellisten julkaisujen avoimuutta ',
Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti , Vuosikerta. 55 , Nro 4 , Sivut 283-286 . <https://doi.org/10.23990/sa.77161>

<http://hdl.handle.net/10138/312788>

<https://doi.org/10.23990/sa.77161>

unspecified

publishedVersion

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

SOSIAALI- LÄÄKETIETEELLINEN AIKAKAUSLEHTI

JOURNAL OF SOCIAL MEDICINE

Päätoimittaja
Sari Räisänen
editor@socialmedicine.fi

Toimitussihteeri
Suvi Määttä
Puh. 040 5937 048
toimitussihteeri@socialmedicine.fi

Toimitusneuvosto
Anssi Auvinen, Heikki Hiilamo, Ilmo Keskimäki,
Leena Koivusilta, Simo Kokko, Seppo Koskinen,
Pekka Louhiala, Esa Läärä, Sami Pirkola,
Ossi Rahkonen, Arja Rimpelä, Eva Roos ja Päivi Topo

Julkaisija
Sosiaalilääketieteen yhdistys ry
Socialmedicinska föreningen rf

Puheenjohtaja
Peija Haaramo
Terveiden ja hyvinvoinnin laitos
PL 30
00271 Helsinki

Sihteeri
Sanni Helander
Suomen Syöpärekisteri
Unioninkatu 20–22
00120 Helsinki
sihteeri@socialmedicine.fi

Neljä numeroa vuodessa

Tilaushinnat vuonna 2018:
Jäsenet 45€, opiskelijat 20€
(Sosiaalilääketieteen yhdistyksen jäsenmaksu)
Muut, yhteisöt ja tilaukset ulkomaille 50€,
irtotilaukset 136€+postituskulut

Tämä julkaisu on saanut TSV:n kautta tieteellisen
julkaisutoiminnan avustusta, jota opetus- ja
kulttuuriministeriö myöntää Veikkauksen
tuotoista

ISSN 0355-5097
Kirjapaino Hermes Oy 2018

P ä ä k i r j o i t u s

4/2018
55. VUOSIKERTA

Pikavauhtia kohti tieteellisten julkaisujen avoimuutta

Tieteellisten julkaisujen avointa saatavuutta (open access) on edistetty aktiivisesti jo vuosituhatien vaihteesta lähtien. Tälle on ollut kaksi keskeistä perustelua: Julkaisujen avoimen saatavuuden on toivottu tuovan tieteellisen tiedon entistä laajemmin tutkijoiden ja myös suuren yleisön ulottuville. Lisäksi sen on oletettu tehostavan tieteellisen tutkimuksen prosesseja ja alentavan julkaisutoiminnasta aiheutuvia kustannuksia. Avoimuutta kohden on pyritty pääasiassa kahta reittiä, toisaalta julkaisujen välittömällä avoimuudella kustantajien palveluissa, toisaalta kannustamalla niiden rinnakkaistallentamiseen avoimiin julkaisuarkistoihin.

Käytännössä muutos on kuitenkin ollut odotettua hitaampi, mikä on vähitellen lisännyt karsimättömyyttä myös poliittisten päätöksentekijöiden keskuudessa. EU:n kilpailukykyneuvosto linjasi keväällä 2016, että kaikki eurooppalaiset julkisella rahoituksella tuotetut tieteelliset julkaisut ovat vuodesta 2020 lähtien avoimesti saatavilla (1). Tätä kunnianhimoista tavoitetta seuratien myös monet EU-maat ovat tehneet vastaavia kansallisen tason linjauksia: esim. Suomessa opetus- ja kulttuuriministeriö esitti, että vuonna 2017 avointen julkaisujen osuus olisi 65 %, vuonna 2018 75 % ja vuonna 2020 muiden Euroopan maiden tapaan 100 % (alun perin 90 %) (2).

Avointen julkaisujen osuus on vuoden 2016 jälkeen kasvanut, vaikka virallisista tavoitteista ollaan vielä kaukana. Esim. suomalaisten yliopistojen vuoden 2017 vertaisarvioituista artikkeleista noin 42 % oli avoimesti saatavilla, mikä oli toistakymmentä prosenttia enemmän kuin vuonna 2016 (3). Sadan prosentin tavoittaminen

vuonna 2020 tuntuu kuitenkin tähänastisen kehityksen pohjalta utopistiselta sekä kansallisella että EU-tasolla.

Tieteellisen julkaisutoiminnan rakenteissa ja käytännöissä on lisäksi ollut useita avoimuuden kannalta hankalia ongelmia, joiden on vaikea uskoa ratkeavan itsestään. Näyttää mm. siltä, että tieteellistä kustannustoimintaa hallitsevien suurten kansainvälisten kustantajien (suurimpina Elsevier, Springer-Nature ja Wiley) asema on pikemminkin vahvistunut kuin heikentynyt. Avoimen julkaisemisen rahoittamiseksi käyttöönotetut artikkelimaksut ja tutkimusorganisaatioiden kanssa solmittuihin lisenssisopimuksiin liitetyt open access -elementit ovat tuoneet kustantajille lisätuloja, etenkin silloin kun samoissa julkaisukanavissa julkaistaan sekä tilaajien käyttöön rajattua että avoimesti saatavilla olevaa sisältöä (hybridi-OA).

Eurooppalaisia tutkimusrahoittajia edustava Science Europe valmisti varta vasten nimetyn ”open access -lähettilään” Robert-Jan Smitsin johdolla uuden aiempaa radikaalimman käytännön ohjelman, joka julkaistiin syyskuun alussa 2018 (4). Tämä nimen Plan S saanut suunnitelma koostuu kymmenestä periaatteesta (5), joiden tueksi oli koottu 11 keskeisestä eurooppalaisesta tutkimusrahoittajasta koottu yhteenliittymä, Coalition S. Kirjain ”S” suunnitelman ja yhteenliittymän nimissä viittaa Smitsin mukaan sanoihin science, speed, solution ja shock (6).

Coalition S -organisaatioilta saadulla rahoituksella tuotettujen artikkelien pitäisi olla kattavasti avoimia viimeistään vuodesta 2020 lähtien. Kirjamuotoisia julkaisuja koskeville ratkaisuille annetaan sen sijaan enemmän aikaa.

Avoimuudelle asetetaan suunnitelmassa tiukat, joskaan ei täysin yksiselitteiset ehdot. Hybridi-OA:ta tai kustantajien määräämiä rinnakkaistallenteiden embargoaikoja ei enää hyväksytty, julkaisujen oikeuksien pitää jäädä tekijöille ja ne pitää lisensoida avoimilla lisensseillä. Julkaisemisesta maksettaville artikkelimaksuille asetetaan myös yläraja, jota ei tosin ole vielä määritetty.

Alustavien arvioiden mukaan noin 85% tutkijoiden käyttämistä julkaisukanavista ei tällä hetkellä täytä Plan S:n asettamia ehtoja, mukaan lukien esim. Naturen ja Sciencen kaltaiset johtavat tiedelehdet. Käytännössä Plan S edellyttää joko sitä, että julkaisukanavat muuttavat toimin-

tatapojaan, tai vaihtoehtoisesti tutkijat siirtyvät julkaisemaan muissa, Plan S:n vaatimukset täyttävissä kanavissa.

Plan S:ään sisältyy myös melko yleisluontoiseksi jääviä lupauksia avoimille julkaisukanaville ja muillekin avointa julkaisemista tukeville infrastruktuureille annettavasta tuesta. Coalition S:n jäsenorganisaatiot sitoutuvat huolehtimaan siitä, että tutkijoille on tarjolla asetetut vaatimukset täyttäviä, laadukkaita julkaisukanavia. Tavoitteena on, etteivät julkaisemisen kustannukset jää tutkijoiden itsensä maksettavaksi, vaan tutkimusrahoittajat ja -organisaatiot ottavat vastuun niistä.

Suomen Akatemia ei ollut Coalition S:n alkuperäisten jäsenorganisaatioiden joukossa, mutta päätti kuitenkin syyskuun lopulla 2019 liittyä mukaan (7). Käytännön tasolla sitoutuminen Plan S:n tavoitteisiin tarkoittaa mm. sitä, että Akatemian täytyy tarkistaa nykyisiä rahoittamiensa tutkimusten yhteydessä syntyneiden julkaisujen avoimuutta koskevia ohjeita (8). Akatemia on tähän asti hyväksynyt mm. hybridi-OA:n ja rinnakkaistallenteiden embargot, mutta jatkossa näin ei siis ilmeisesti ole.

Plan S on herättänyt runsaasti avointa julkaisemista koskevaa keskustelua myös suomalaisissa tutkimusorganisaatioissa. Vaikka open access sinänsä ei ole Suomessa millään lailla uusi asia, maaltamme on kuitenkin puuttunut selkeä, ajankautainen kansallisen tason open access -politiikka. OKM:n rahoittama ja CSC:n koordinoima Avoin tiede ja tutkimus -hanke (2014–2017) keskittyi enemmän tutkimusdataan liittyvien palveluiden luomiseen, ja osin jo ratkaistuksi koetut avointa julkaisemista koskevat kysymykset jäivät siinä sivurooliin. Yliopistojen rehtorien neuvoston UNIFI:n asettama työryhmä pyrki kevään 2018 hahmottelemaan yleisiä kansallisia linjauksia avoimen tieteen edistämisestä. Työryhmä päätyi suosittamaan, että avoimen tieteen – ml. avoin julkaiseminen – koordinointi annettaisiin Tieteellisten seurain valtuuskunnan tehtäväksi (9).

Tieteellisten seurain valtuuskunta kokosi syksyllä 2018 avoimen tieteen tueksi kansallisen strategiaryhmän ja neljä asiantuntijaryhmää, joista yksi keskittyy nimenomaan avoimeen julkaisemiseen (10). Strategiaryhmä on parhaillaan valmistelemassa kansallista avoimen julkaisemisen strategiaa, jonka odotetaan valmistuvan kommenttikierrosten jälkeen alkuvuodesta 2019.

Strategiatyössä otetaan kantaa myös Plan S:n periaatteisiin ja niiden mahdolliseen soveltamiseen Suomen oloihin. Vaikka Plan S on laadittu ensisijaisesti tutkimusrahoittajien näkökulmasta, se nostaa esiin monia sellaisia kysymyksiä, joista ei Suomessa ole vielä selkeitä kansallisia linjauksia.

EU-tasolla Plan S:n vaatimusten soveltamisen tueksi julkaistiin marraskuun lopulla 2018 alustava ohjeistus, joka on kaikkien kiinnostuneiden kommentoitavissa 1.2.2019 asti (11). Ohjeistus ei ainakaan tämänhetkisessä muodossaan riitä vastaamaan kaikkiin ilmassa olleisiin kysymyksiin, ja huomattavasti alkuperäisiä periaatteita yksityiskohtaisempana se herättää myös koko joukon uusia kysymyksiä. Monet näistä liittyvät teknisiin ratkaisuihin ja julkaisemisen prosesseihin, mutta ainakin julkaisujen tekijänoikeuksiin, avointa julkaisemista tukeviin infrastruktuureihin ja tutkijoiden meritoitumiseen liittyvillä teemoilla on myös laajempaa periaatteellista mielenkiintoa.

Tekijänoikeuksien osalta Plan S lähtee siitä, että julkaisun oikeudet säilyvät tekijällä, eikä niitä enää luovuteta tällä hetkellä tavanomaiseen tapaan kustantajalle. Toisaalta ohjeistus edellyttää myös julkaisun lisensointia Creative Commons -lisensseillä, käytännössä ensisijaisesti CC BY -lisenssillä, joka sallii julkaisun vapaan uudelleenkäytön, kunhan lähde vain mainitaan (periaatteessa myös uudelleenkäytön ehtoja tiukemmin rajaava CC BY SA -lisenssi on mahdollinen). Aineistojen jatkokäytön salliminen ja sen mahdollistama tiedon louhinta julkaisujen sisällöstä on ollut pitkään open access -aktivistien toivelistalla, mutta toisaalta ajatus CC BY -lisenssin pakollisuudesta on myös perinteisesti jakanut mielipiteitä. Etenkin humanistisilla ja yhteiskuntatieteellisillä aloilla tutkijoiden tuottamat tekstit on koettu eri tavalla heidän omina persoonallisina tuotteinaan kuin esim. luonnontieteissä, ja myös niiden vapaa uudelleenjulkaiseminen muissa yhteyksissä ilman tekijöiden siunausta herättää epäilyksiä (12).

Plan S:n avoimen julkaisemisen infrastruktuurien tukemista koskevat painotukset ovat tervehdellisiä, mutta ilman tarkempaa konkreettista sisältöä ne saattavat kuulostaa pelkiltä hyviltä aikomuksilta. Vaikka Plan S:n yhteydessä on vihjailtu uusien avoimien julkaisualustojen rakentamisesta sellaisille aloille, joilla niitä ei vielä ole, Plan S:n aikataulu on sen verran tiukka, et-

tei uusia uskottavia palveluita ole ainakaan sen puitteissa mahdollista saada lanseerattua. Lisäksi on syytä epäillä sitä, ovatko rahoittajat itse paras mahdollinen taho rakentamaan tutkijoiden käyttöön tarkoitettuja palveluita.

Sen sijaan on hyvä kysymys, missä määrin tutkimusrahoittajat tai muutkaan tiedeorganisaatiot ovat valmiita tukemaan jo olemassa (tai kehitteillä) olevia avoimia infrastruktuureja, oli sitten kyse Fair Open Access -periaatteella toimivista avoimista lehdistä ja niiden julkaisualustoista, avoimen lähdekoodin ohjelmistoista tai muista avointa julkaisemista tukevista palveluista. Tällaisilla palveluilla on toistaiseksi ollut vaikeuksia saada kerättyä riittävää rahoitusta pysyvän toiminnan tueksi, vaikka niiden olemassaolo tarjoaa hyvinkin merkittävää yleistä etua ja mahdollisuuksia huomattaviin taloudellisiin säästöihin. Tarvittavat summat ovat yleensä olleet hyvin pieniä verrattuina esim. kirjastojen kansainvälisille tiedekustantajille vuosittain maksamiin lisenssimaksuihin (13). Haasteena on kuitenkin ollut avoimille infrastruktuureille annettavan tuen vapaaehtoisuus. Tältä osin tutkimusorganisaatioilta ja -rahoittajilta kaipaaisi laajempaa näkemystä ja yhteistä vastuunottoa sekä globaaleista että myös kansallisen tason palveluista.

Myös Plan S:n vaatimukset tutkijoiden meritoitumista koskevien käytäntöjen muuttamisesta vaikuttavat tällä aikataululla epärealistisilta, vaikka tavoite sinänsä on tärkeä. Niin kauan kuin tutkijoiden arvioinnissa käytetyt kriteerit kannustavat suosimaan perinteisiä tilausmaksullisia julkaisukanavia open access -vaihtoehtojen sijaan, tutkijoita on vaikea kannustaa muuttamaan julkaisukäytäntöjään. Esim. Suomessa Julkaisufoorumin tasoilla kaksi ja kolme on toistaiseksi vain suhteellisen vähän kokonaan avoimia julkaisukanavia, eli julkaisukanavien avoimuuden ja niiden laatua koskevien olettamusten välillä on selkeä ristiriita. OKM on tosin muuttamassa yliopistojen rahoitusmallia siten, että julkaisujen avoimuudelle on tulossa oma kerroin vuodesta 2021 lähtien, mutta julkaisuforumiluokituksen painoarvo on tämänkin jälkeen selkeästi korkeampi. Avoimuudelle esitetty kerroin on 1.2, kun taas Julkaisufoorumin tasolle kaksi luokittelemilla lehdillä kerroin on kolme, tasolla kolme neljä (14).

Suurin haaste Plan S:n ja muidenkin vastavien nopeaan muutokseen tähtäävien aloitteiden

tiellä on joka tapauksessa niiden kiireinen aika-
taulu. Vuodessa tai parissa on hyvin vaikeaa
mullistaa totaalisesti tieteellisen julkaisemisen
käytäntöjä. Tiivis aikataulu tuo väistämättä mu-
kanaan myös riskejä, sillä liian hätäiseksi jäänyt
suunnittelu ja toteutus voi johtaa monenlaisiin
odottamattomiin ongelmiin.

Lisäksi vaikka Plan S:llä on laaja kannatus
eurooppalaisten tutkimusrahoittajien keskuudes-
sa, suurin osa tieteellisestä toiminnasta tapahtuu
kuitenkin muilla mantereilla, eli on kyseenalaista
riittääkö Euroopan maiden painoarvo yksinään
globaalin tilanteen muuttamiseen. Tämä on tie-
dostettu myös Plan S:n taustajoukoissa, jotka
ovat pyrkineet lähestymään mm. amerikkalaisia
tutkimusrahoittajia (15). Nähtäväksi kuitenkin
jää, missä määrin tällainen mannertenvälinen
yhteistyö tuottaa tulosta.

Plan S:n vahvuus on joka tapauksessa se, että
se pyrkii pelkän puheen sijasta todella muutta-
maan nykytilannetta, jopa sillä uhalla, että muu-
tokset voivat lyhyellä tähtäimellä tarkoittaa
shokkihoitoa sekä tutkijoille, kustantajille että
muillekin toimijoille. Toiveena kuitenkin on, että
hankkeen aiheuttama epävarmuus ja epätietoi-
suus alkaa siirtymävaiheen jälkeen vähitellen
hälvettyä ja tieteellisten julkaisujen avoimuus
saadaan toteutettua mahdollisimman optimaali-
sella ja kestäväällä tavalla.

LÄHTEET

- (1) Enserink, M (2016). In dramatic statement,
European leaders call for ‘immediate’ open
access to all scientific papers by 2020. *Science*,
May 27, 2016. Luettu 3.12.2018. <https://doi.org/doi:10.1126/science.aag0577>
- (2) ATT-tavoitteet (2016). Luettu 3.12.2018. <https://avointiede.fi/fi/koordinaatio/hankearkistot/att-hankkeen-arkisto/keskeiset-linjaukset/att-tavoitteet>
- (3) Ilva, J (2018a). OA-julkaisujen osuus Suomessa
tällä hetkellä. Esitys Avoimen tieteen syyspäivillä
19.11.2018. Luettu 3.12.2018.
<http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2018111948566>
- (4) Plan S – Making full and immediate Open Access
a reality (2018). Luettu 3.12.2018.
<https://www.coalition-s.org/>
- (5) Plan S – 10 Principles (2018). Luettu 3.12.2018.
<https://www.coalition-s.org/10-principles/>
- (6) Else, H (2018). Radical open-access plan could
spell end to journal subscriptions. *Nature* 561,
17–18 (2018). Luettu 3.12.2018.
<https://doi.org/10.1038/d41586-018-06178-7>
- (7) Suomen akatemia osallistuu Plan S:n toimintaan
(2018). Suomen akatemian verkkosivut
24.9.2018. Luettu 3.12.2018. <https://www.aka.fi/fi/akatemia/media/Tiedotteet1/2018/suomen-akatemia-kannattaa-plan-s-aloitetta/>
- (8) Avoin tiede: avoin julkaiseminen ja aineistojen
avaaminen (2018). Luettu 3.12.2018.
https://www.aka.fi/avoin_tiede
- (9) Suomen yliopistojen rehtorineuvosto UNIFI ry
(2018). Avoin tiede ja data. Toimenpideohjelma
suomalaiselle tiedeyhteisölle. Luettu 3.12.2018.
<http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2018052424593>
- (10) Avoimen tieteen kansallinen strategiaryhmä
(2018). Luettu 3.12.2018. <https://avointiede.fi/fi/koordinaatio/strategiaryhm%C3%A4>
- (11) Guidance on the Implementation of Plan S
(2018). Luettu 3.12.2018.
<https://www.coalition-s.org/feedback/>
- (12) Holbrook, J B (2018). Draft “Guidance on the
Implementation of Plan S” fails to alleviate
concerns about CC BY. Luettu 3.12.2018.
<https://jbrittholbrook.com/2018/11/28/draft-guidance-on-the-implementation-of-plan-s-fails-to-alleviate-concerns-about-cc-by/>
- (13) Ilva, J (2018b). Looking for commitment:
Finnish open access journals, infrastructure and
funding. *Insights*, 31, 25. Luettu 3.12.2018.
<http://doi.org/10.1629/uksg.414>
- (14) Pölönen, J (2018). Julkaisufoorumi
vaikuttavuuden ja avoimuuden näkökulmasta.
Tieteessä Tapahtuu, 36(6). Luettu 3.12.2018.
<https://journal.fi/tt/article/view/76497>
- (15) Else, H (2018). Architect of bold European
open-access plan heads to Washington to garner
US support. *Nature* 562, 174 (2018). Luettu
3.12.2018.
<https://doi.org/10.1038/d41586-018-06936-7>

JYRKI ILVA

Tietojärjestelmäasiantuntija

Kansalliskirjasto, Kirjastoverkkopalvelut